

GOMBGÖMBÖLYÍTŐ PITYKEMESTER

▷ SZÖVEG ÉS FÉNYKÉP: SARUSI ISTVÁN

Berettyóújfalu felé veszem az irányt, hogy Rácz Erika ötvös, pitykészt értő útmutatásával a kézművesgombok precíziós világába vessem magam

A mestert egy 48–49-es témájú kézművespályázat vite közelebb a gombok témájához. Tanulmányozni kezdte, hogyan öltöztek, milyen ékszereket hordtak akkoriban: a kutatómunka során szembesült vele, hogy a pitykegombok mennyire jelentős részét képezték a korabeli viseletnek. „Persze vannak gombok, amelyek formájuk vagy épp díszítésük (pl. ékkövel kirakottak) miatt nem ruhadarabok összetar-

tására szolgáltak – a textilben át-húzva egy ilyen felületű tárgy rögtön szétszakítaná a szálakat – tárja fel a változatosság egy részét Rácz Erika. – Ezért az ilyen díszes gombokat gombszárazakkal, gombházakba gombolták, sohasem gomblyukba! De a díszmagyarok

Vannak gombok, amelyek formájuk vagy épp díszítésük (pl. ékkövel kirakottak) miatt nem ruhadarabok összetartására szolgáltak...

dolmányain gombolva szerepeltek, amiket pedig napi szinten használtak, azok sima felületűek és legfeljebb a csúcsuk díszített, így

Kalapáccsal ütögetve nyeri el végső formáját az anknivasba tett pityke

A kalapácsok mérete is aszerint változik, ahogyan a pitykék homorúsága megköveteli azt: minél homorúbb a leendő gomb, annál „hegyesebb” a kalapács

adva rangot viselőjének, ám csorbát sem ejtve eredeti feladatán.

Az alapanyag mindig is döntő fontosságú volt: a legelérhetőbb a bronz, ami már a kezdetek kezdetén is alkalmas lehetett kisebb gombsorozatok készítésére. Nemesebb anyag a sárgaréz: ebből már egészen finom munkák is születhetnek. Sorban fölötte áll az alpakka, ami az ezüsthöz hasonlít, bár ennek alkalmazásához meg kellett ismerni a nikkelt, ugyanis az alpakka ezüst és nikkel ötvözet – folytatja a fémrangsort a kézműves. – Végül pedig az ezüst és az arany, valamint a drágaköves, zománcozott munkák jönnek – a szakma csúcsteljesítményeiként.”

Pityke-múlt

Barsi Csaba, a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteménykezelője és pitykekutatója szerint: „A késő bronzkorból (i. e. 3000–i. e. 800) már ismerünk olyan fémből készült, fülesgombot, ami a ma ismert pitykére hasonlít. A 10–11. századból szinte az egész ország területén sok kicsi gombot

találtak a régészek, ám azokat leginkább fülesgombnak, csüngőgombnak hívják, és pityke névvel vereteket szintúgy illetnek.” Egészen díszes formákat ismerünk a 14. századból is, ám a 19. századra ez még összetettebb, változatosabb lett, ráadásul a méretek is növekedtek, 1 cm-től akár 6–7 cm-ig!

A gombok tömeggyártása a 17–18. századtól jellemző, amiket a gomböntők, rézgombkészítők végeztek – ezek elsősorban egyenruhákra kerültek. A különböző népviseleti darabokon viszont később jelentek meg a pitykék, és a pásztorok öltözködésénél legtovább.

A pitykés körzővel szerkeszti ki leendő gombjának alapját
 – Ezúttal rézlemezről

Akár a pityke fő formáját, akár a díszítését készíti el a mester, melegítéssel lágyítja a fémet

Pitykeformálás

Egy hagyományos értelemben vett pityke – ami általában gömb formájú, némi díszítéssel a csúcsán, az alján pedig egy rögzítésre szolgáló karikával – készítése ideje csupán néhány óra. „Egy lemezről kell kifűrészelni azt a terítéket, amiből majd a pityke készül. A fémlapból a megfelelő szerszámokkal félgömbformát alakítok ki, majd ezeket összeforrasztom. Szintén síkból kiindulva, kifűrészelve készítem a csúcscsúzt. Ezt vagy egy kis gömbben végződő szerszámmal ütöm rá (mert anyagtakarékos, hiszen nincs forgács), vagy rámarom a felületre – például egy megtervezett virágmintát. A részek összeforrasztását és a felület megtisztítását követően legvégül már csak a fényezés és felületkidolgozás marad. Ha nemesebb anyagból készül a gomb, akkor üreges szerkezetű lesz, ha olcsóbból, akkor tömör” – magyarázza Rácz Erika. Összességében jelentős az eszközigény, ám minden fontos szerszám megtalálható az ötvösök eszköztárában is, így pitykészként nem kell külön beszerezni, fenntartani azokat.

Bár a pitykések munkamódszerei a múltban is hasonlóak voltak, de a műhelyekből kikerülő végső portéka mindig egyedi. A változatosság a regionális népviseletek sokszínűségéhez mérhető: az eltérések bőven megmutatkoznak a méretben, formában, számban és díszí-

Először kézzel csiszolja a már majdnem kész pitykét

◀ Kész pitykék

tésben is. Persze az is látszik, hogy az olcsóbb anyagból, így az ónólom ötvözetből, rézből, bronzból, alpakkából készült „tömeggombok” mindenhová eljutottak, nehezebb azokat készíteni területhez kötni. A nemesfémekből készült darabok azonban sokszor fémjelet és mesterjegyet is hordoznak, így nem csupán a készítés helye, de esetenként még maga a készítő neve is ismert.

„Számomra a 19. századi, vagy az annál régebbi népművészeti díszítmények az igazán érdekesek. Néha egy régi, gazdag díszítésű gomb jelent inspirációt, amit azonban nem másolok le – a replika rendkívül drága is lenne a gyakran

igencsak munkaigényes másolási folyamat miatt –, hanem inkább egy hordható, mégis archaikus jellegű gombot alkotok az eredeti átdolgozásával. A mintagombot – elméletben – részleteire bontom, majd ezekből kiindulva alkotok egy újat, illetve új változatot” – meséli Rácz Erika. Ebben újabb nagy segítséget jelent a 3D-s virtuális tervezés is.

Pitykeérték

A régi pitykegombokat tulajdonosaik ma is nagy becsben tartják. Mindmáig apáról fiúra öröklődnek, sőt, sokan még mellényt is csináltak a gombhoz – napjainkra

egyre jobban ismert, mekkora értéket képviselnek az eleinktől ránk maradt mívés tárgyak. Elképzelhető, hogy vásárokon, hagyatékokban, aukciós oldalakon rájuk lelhetünk, de alapvetően nehéz hozzájutni, mert nem szívesen válnak meg tőlük az örökösök. Mindez érték- és árnövelő, s a mestert leginkább hagyományörzők keresik, hogy pitykét készíttessenek vele.

SARUSI ISTVÁN
TUDOMÁNYOS ÉS
KULTURÁLIS TÉMÁKAT
FELDOLGOZÓ, SZABADÚSZÓ
FOTÓS, ÚJSÁGÍRÓ

FELFEDEZŐK
NAPJA

ONLINE-KIADÁS
2021. JÚNIUS 5.

ÍZELÍTŐ AZ ELŐADÁSOKBÓL:

Michalkó Gábor:

Mi lesz veled, turizmus? Hogyan utazunk a jövőben?

Kerekasztal-beszélgetés

Mayday, mayday... Légitársaságok nyomás alatt

Kerekasztal-beszélgetés

Utazási irodák: Túlkinálat vagy túlkereslet?

Pál Máté:

A boldogság nyomában – Fülöp-szigetek

Borzák Sarolta-Egri Csaba:

Fények a sötétben – Brazília barlangjai

Karácsonyi Dávid:

Szellemváros az ausztrál bozótban

Tolvaly Ferenc:

Távoli ösvényen, belső utakon – Tibettől Spanyolországig

Nagy Balázs:

Kalandok északon – Felfedezőúton a muhi csatatéren

IDÉN MÉG HÁZHÓZ MEGY A FELFEDEZŐK NAPJA!

Egyre jobban várjuk, hogy kiszabaduljunk és újra elővehessük bakancslistánkat!

- Mikor nyaralhatunk, kalandozhatunk ismét korlátok nélkül?
- Hogyan utazhatunk majd a nyitás után?
- Milyen hatása lesz a korlátozásoknak az utazás költségeire?
- Mennyire változik meg a járvány után a turizmus?
- Lesznek-e nyertesei és kik lesznek a vesztesei a lezárásoknak?

Kérdések és válaszok, tippek, esélylatolgatás, bakancslistás helyek turisztikai szakemberekkel, világutazókkal, kalandorokkal, a Földgömb szakértőivel.

REGISZTRÁLJ MOST! WWW.FELFEDEZOKNAPJA.HU/OTT-LESZEK

... hogy rendezvényeink a jövőben is ingyenesek lehessenek, támogassa az 1%-ával
A Földgömb az Expedíciós Kutatásért Alapítványt! Adószámunk: 18200267-1-42